

ENBİYÂ SÛRESİ 21/105. ÂYET BAĞLAMINDA YERYÜZÜNE SALİH KULLARIN MİRASÇI OLMASI*

Abdurrahman ALTUNTAŞ**

Öz

Bu çalışmamızda Enbiyâ sûresi 105. âyetinde geçen “*Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: «Arza salih kulların vâris olacaktır» diye yazmıştık*” anlamındaki ifade, içerisinde geçtiği kelime ve kavramlar açısından incelenecektir.

Kur'an kavramlarının anlaşılması Kur'an'ın mesajını idrak etmede çok önemlidir. Çalışmamızda ilk önce âyette geçen kelimeler ve kavramlar tahlil edilerek hangi manaya geldikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kur'an'da geçen kelimeler değişik âyetlerde farklı manalara gelebilmektedir. Bundan dolayı Kur'an'ın bir âyetine anlam verirken diğer âyetlerle olan ilişkisine de dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim âyette geçen “arz”dan kastedilenin ne olduğu hususunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı müfessirler âyetteki bu kelimenin cennet olarak anlaşılması gerektiğini, bazıları ise şu an yaşadığımız yeryüzünün kastedildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca “Zebur” ve “Zikir” kelimelerinin hangi anlamlara geldiği incelenecektir.

Kur'an-ı Kerim yeryüzüne iyi kulların hâkim olacağını genel bir kural içerisinde ifade etmektedir. Bunun nasıl ne zaman ve ne şekilde olacağı tam olarak ifade edilmemiştir. Bu hususta müfessirlerin yorumlarına da yer verilerek âyetin ifade etmek istediği manalar keşfedilmeye çalışılacaktır. Âyette geçen kelimeler tahlil edildikten sonra âyet hakkında Kur'an bütünlüğü çerçevesinde genel bir değerlendirme yapılacak, elde edilen sonuçlar ve çıkarımlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, Sâlih Kul, Âyet, Yeryüzü, Miras.

BEING THE HEIR OF THE RIGHTEOUS SERVANTS TO THE EARTH IN THE CONTEXT OF THE 105TH VERSE OF THE CHAPTER OF ANBIYA

Abstract

The expression which takes a place in the verse 105th of the Chapter of Anbiya of the meaning "*And We have already written in the book of Psalms after the*

Atf: Altuntaş, Abdurrahman. “Enbiyâ Sûresi 21/105. Âyet Bağlamında Yeryüzüne Salih Kulların Mirasçı Olması / Being The Heir Of The Righteous Servants To The Earth In The Context Of The 105th Verse Of The Chapter Of Anbiya”. gıfad: gümüşhane üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi / the journal of gümüşhane university faculty of theology (15 Temmuz / July 2020/2): 147-162.

* Bu makale, 7-9 Kasım 2019 tarihleri arasında Gümüşhane Üniversitesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi ve Bayburt Üniversitesi iş birliği ile Gümüşhane’de düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongre’sinde sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir ABD, (abdaltuntas@hotmail.com), ORCID: 0000-0002-8578-8436.

previous mention that the land of Paradise is inherited by My righteous servants." will be examined in terms of the words and the concepts that it contains.

The understanding of the concepts of the Qur'an is crucial for the comprehending of the message of the Qur'an. First of all, the meanings of the words and the concepts which had been passed in the verse while analyzing will be tried of manifest in our work. The words in the Qur'an can have different meanings in different verses. For this reason, it is necessary to pay attention to the relation of a verse with the other verses while understanding of this verse of the Qur'an. As a matter of fact, the explicators had put forward different opinions in the subject of whatness of intention about "arz" that passes in the verse. Some of the explicators had expressed that it should be understood this word as paradise. Some of the explicators had signified the intention of this word as the earth that we live in now. In addition, the meanings of "Zabur" and "Zikr" will be examined.

The Noble Qur'an has expressed that the righteous servants will have a command of the earth within a general rule. How, when and in what way of this will not completely be expressed. It will be tried to discover the implied meanings of the verse while taking a place of the comments of the explicators about this subject. It will be generally evaluated about the verse within the framework of the integrity of the Qur'an after analyzing the words which had passed in the verse. The results and the inferences obtained will be propounded.

Keywords: The Qur'an, Righteous Servant, Verse, Earth, Inheritance.

Giriş

Bu makalenin amacı, Kur'an'ın bir âyetinde yer alan ve bize göre inanan insanlara bir ufuk ve geleceğe yönelik bir hedef ortaya koyan önemli bir hususu, âyette geçen kelime ve kavramlar çerçevesinde değerlendirmektir. Sözüünü ettiğimiz âyet Enbiyâ sûresi 105. Âyettir. Âyetin lafız ve meali şöyledir:

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ

"Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: «Arza salih kullarım vâris olacaktır» diye yazmıştık"¹

İlk önce âyette geçen kelime ve kavramların sözlük anlamları ele alınacaktır. Daha sonra müfessirlerin âyette geçen kelimelere verdikleri anlamlar irdelenecektir. Bunun yanında âyette ortaya konulan hususlardan hareketle âyet hakkında genel bir sonuca ve değerlendirmeye gidilecektir.

Kur'an'da geçen bir âyeti anlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi önem arz etmektedir. Kutsal metinlerin ve dini nassların anlaşılması ve yorumlanmasında, kelimelerin ve ifadelerin anlam alanı mesajın kavranmasında değerlendirilmeye alınması gereken hususlardandır. Herhangi bir Kur'an âyetinde yer alan kelimelerin ve ifadelerin manasını bilmek, Kur'an mesajını kavramak anlamına gelmektedir. Bir âyette geçen kelimelerin diğer kelimelerle anlam ilişkisinin bulunduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır. Ayrıca Kur'an'daki kelimeler içinde buldukları kültür

¹ Enbiyâ, 21/105.

sistemlerinden etkilenmektedir. Buna göre manalar yalnız başına değil, daima bir sistem ve sistemler içinde değer kazanır.² Bütün bunlar yapılırken kelimenin Kur'an'ın siyak ve sibakı bağlamında kazandığı anlamlar ve anlam alanları göz ardı edilmemelidir. Mesajın kavranmasıyla dinamik olan hayatın anlamlandırılması ve buna göre şekillendirilmesi imkân dâhilinde olur.

Yukarıdaki âyette ifade edildiği üzere arzın gerçek sahibi sâlih kimselerdir. Yine bu durum sadece Kur'an'da ortaya konulmuş bir gerçeklik değildir. Kur'an'dan önce ki kitaplarda da ifade edilmiş bir hakikattir. Bunu da bize Kur'an bildirmektedir. Bu hakikat genel bir ifade şeklinde durmakta ve işini iyi yapan kimselerin genel geçer bir kaide olarak arza sahip olacakları özellikle ifade edilmektedir.

Kur'an'daki ifade edilen bu âyet bağlamında düşünüldüğünde Zebur ve önceki kitaplarda da inananlara aynı hedef konulmuştur. Âyetin gösterdiği bu hedefe göre, dünyanın ve insanlığın geleceği "sâlih" diye vasıflandırılan insanlar tarafından kurulmalıdır. Bu yönüyle âyet, sâlih olma özelliklerini taşıyanlar için, geleceğin kurulmasına ilişkin bir hedef ortaya koymaktadır.³ Buradaki hedef, kişinin sâlih olmaya gayret etmesidir. Sâlih olmak işinde ehliyetli, liyakatli, dürüst, çalışkan, işini en güzel şekilde yapmak demektir. Yine peygamberlerin hayatlarından yola çıkarak diyebiliriz ki sâlih, ıslahatçı, kendini ve etrafını düzelten, insanlığı ıslah etmek için bir derdi, davası, gayesi olan kişidir. Bunun yanında kişiden sâlih olma vasfını sürekli hale getirmesi beklenmektedir. Ayrıca sâlih olan kişinin, yeteneklerini ve yetkinliklerini kullanarak dünyanın barış ve esenlik yurdu olması için çalışması gerekmektedir.

Ayrıca bu âyet "eğer (gerçekten) inanıyorsanız mutlaka (insanların) en üstünü olacakmışınız"⁴ vaadinin bir yansımasıdır. Allah'ın insan için öngördüğü yüceliklere erişmesinin ancak inanıp dürüst ve erdemli davranışlar yapmakla mümkün olduğu bu âyetle ortaya konulmaktadır.⁵

Şimdi âyetteki kelimelerin tahlilini yapalım:

1. Ke-te-be Kökünün Anlamı ve Âyetteki Kullanımı

Etimoloji olarak ك - ت - ب (k - t - b) kökünün bilinen manası harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmaktır. Bu kelime bazen, telaffuz yönünden birbirine geçmiş şeyler için de kullanılmaktadır. Buna göre "kitabe"de asıl olan, yazı ile düzenlemektir. Fakat bunların her biri istiare yoluyla diğerinin yerine kullanılabilir. ⁶ Ayrıca kitap yazdı, onu yazdı manasına gelir. Masterları

² Toshihiko Izutsu, Kur'an'da Allah-İnsan, çev: Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y), s. 25.

³ Mehmet Paçacı, "Müslümanların Gelecek Tasavvuru", VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar_14-15 Mayıs 2005 / (Yozgat, 2006), 157.

⁴ Âl-i İmrân, 3/139.

⁵ Muhammed Esed, Kur'an Mesajı: meal-tefsir, Türkçeye çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 5. Bs. (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2: 664.

⁶ Râgıb el-İsfehâni, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, thk: Muhammed Ahmed Hâlefullah, (Mısır: Mektebetü'l-Encülü'l-Misriyye, t.y.), 639; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, (Beyrut: Dâru Sadr, 2011), 1: 698.

“kitbetün, kitabun, kitabetün ve ketben” şeklindedir.⁷ Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak diyebiliriz ki ke-te-be sözcüğü en geniş anlamıyla yazmak manasına gelmektedir.

Burada Allah Teâlâ için yanılma ve unutkanın caiz olmadığı ortaya konulmaktadır. Zebur’da bu hakikat ortaya konulmuştur. Çünkü bir şeyi yazan ve bunu gerekli gören kimseye bunu unutabileceğinden dolayı itimat edilmez. Ama Allah için unutmama ve cayma söz konusu olmadığından O bir şeyi üstlendiğinde onun meydana gelmesi vacip olur.⁸ Yani Allah Teâlâ, âyetteki yargının mutlaka meydana geleceğini, bunda bir tereddüdün olmadığını, şeriat kitaplarında ve takdir-i ilahide bunun yazılmış olduğunu da haber vermiştir. Bundan dolayı da “Zikir’den sonra Zebur’da da yazdık demiştir.”⁹

Buna göre buradaki yazmak ifadesi bir kesinliği ve mutlaklığı ifade etmektedir. “Biz yazdık” ifadesi bu konuda yani “arza sâlih kimselerin mirasçı olması” hususunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildir ve bu durum mutlaka meydana gelecektir. Bunun gerçekleşmesinde herhangi bir şüphe de söz konusu değildir.

2. Ve-re-se Kökünün Anlamı ve Âyetteki Kullanımı

“Virâsetü” ve “irsü” akit ve benzeri gibi bir işlem olmaksızın bir malın/servetin başkasından bir başka kişiye intikal etmesidir. Ölüden kişiye kalan mala da bu isim verilmiştir. Bu şekilde insana geçen mala “mîrâsün” ve “irsün” denmiştir. Yine bu kelime “ona mal bıraktım” ve “onu ondan aldım” “mirası devraldım” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰ “Ve-re-se” vâris anlamına da gelmektedir. Allah’ın sıfatlarından biridir. Allah baki olarak bütün mahlûkata mirasçı olur. Onların yok olmasından sonra sadece O kalır. Parasını ve ihtişamını miras olarak aldı anlamına da gelmektedir.¹¹ Yine bir şeye mirasçı olmak, mal olarak birine mirasçı olmak, parasına ve şerefine mirasçı olmak, bir kişi öldüğünde bir başkasına miras bırakması gibi manalara gelmektedir.¹²

Bu açıklamalara göre yeryüzüne varis olmanın anlamı şudur: Âyette geçen “arz”, mal ve varlık olarak sâlih kimselerin eline geçer. Salih kimseler mahiyeti çok net olmasa da bir şekilde bu arzın egemenliğine ve mülküne sahip olurlar. Bize göre âyette ortaya konulmak istenen mana budur.

3. Zebur ve Zikir

Âyette geçen "zebûr" ve "zikr" den kastedilenin ne olduğu hususunda değişik görüşler ortaya konulmuştur.

⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, (Beyrut: Darü's Sadr, 2009/1430), 2: 121; Ebü'l-Feyd es-Seyyid Murtaza ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, thk: Abdulalim Tahavi, (Kuveyt: Türesi'l-Arabi, 1987), 4: 100.

⁸ Ebü Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî-Mefatihü'l-gayb-Tefsirü'l-Kebir*, (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1981), 22: 229.

⁹ Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed... [ve öte.]. (Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, 2000/1421), 9: 457.

¹⁰ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 2: 327.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 199.

¹² Zebîdî, *Tacü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, 5: 381.

Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre âyette geçen "zebûr" Tevrat, İncil ve Zebur; "zikir" ise "Levh-i Mahfûz"¹³ anlamındadır.¹⁴

Başka bir görüşe göre de Zebur'la, Allah'ın peygamberlerine indirdiği bütün kitaplar; "zikir" kelimesiyle de semada Allah'ın katında olan ümmü'l-kitab kastedilmiştir.¹⁵ Sa'id b. Cübeyr, Mücahid, Kelbî, Mukâtil, İbn Zeyd de aynı görüşü paylaşmışlardır. Buna göre "Zikir" gökte bulunan "ümmül-kitâb" yani "kitapların anası ve özü olan kitap, "Levh-i mahfuz" dur. Bu kitapta, olacak her şey kaydedilmiştir. Buna melekler açısından, bu isim verilmiştir. Peygamberlere gönderilen kitaplar o kitaptan istinsah edilir (alınıp yazılır).¹⁶

Diğer bir görüşe göre "zikir" Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı; "Zebûr" Hz. Davud'a indirilen kitabı ifade etmektedir.¹⁷ Başka bir görüşe göre Zebûr, Kur'an'dır, zikir ise Tevrat'tır. Bu görüş, Katâde ve Şa'bi'nin görüşüdür. Diğer bir görüşe göre ise "Zebur", Davûd (a.s.)'a gönderilen Zebur, "Zikir" ise, Davûd (a.s.)'dan rivâyet edilen (sözler ve menkibeler) dir.¹⁸

Farklı bir görüşe göre ise buradaki "zikir" ile ilim kastedilmiştir. Buna göre mana, "Biz yanılma ve unutmanın bizim için caiz olmayacağı bir şekilde bildikten sonra, bunu Zebur'da yazdık" demektir. Çünkü bir şeyi yazan ve iltizam eden, ama unutabilecek olan bir kimseye itimat edilmez. Ama unutması ve cayması söz konusu olmayan bir kimse bir şeyi üstlendiğinde onun meydana gelmesi vacip olur.¹⁹

Burada "Zebur" ve "zikir" le kastedilenler hakkında farklı görüşlerde bulunsa da arza sâlih kimselerin mirasçı olma gerçeği değişmemektedir. Zaten arza mirasçı olma durumu, âyette ifade edildiği gibi geçmiş kitaplarda mevcuttur. Bu durumu bize ifade eden de bizzat Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Ayrıca bunun burada âyetle ifade edilmesi Kur'an'ın da bu hakikati ortaya koyduğunu göstermektedir.

¹³ Levh-i Mahfûz sözlükte "yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün yüzey" anlamındaki levh ile "korunmuş" manasındaki mahfuz kelimelerinden oluşan levh-i mahfuz "üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satıh" anlamına gelmektedir. Kur'an ayetlerinin muhtevasına göre kâinata meydana gelecek bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı olduğu kitaptır. Buna göre gökte ve yerde küçük büyük ne varsa, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin başına gelecek musibetlerin tamamı Allah'ın ilmi dâhilindedir ve levh-i mahfuz denilen bir kütüğe kaydedilmiştir. (Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 151.)

¹⁴ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, thk: Ahmed Ferid, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmî, 2003), 2: 372.

¹⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tefsirü't-Taberî = Câmiü'l-Beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1424), 16: 431; Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî-Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, (İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, t.y.), 2: 35.

¹⁶ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, 16: 432; Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, 22: 229.

¹⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk: Murat Sülün, müracaa Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007), 9: 332; Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Tefsirü'n-Neseî*, thk: Zekeriyya Umayrat, (Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 2: 102; Ebî Suûd b. Mehmed El-İmâdî, *Tefsiru Ebî's-Suûd=İrşad-ı Akli Selim ila Mezay-ı Kitabî'l-Kerim*, thk: Abdulkadir Ahmed A'tâ, (Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadis, 1997), 3: 732.

¹⁸ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, 22: 229.

¹⁹ Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, 22: 229.

4. Arz

Müfessirler âyette geçen “arz” hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Birinci görüşe göre âyette geçen “arz”dan kasıt cennettir.²⁰ Yani buradaki “arz” ile kastedilen cennet arazisidir. Bu görüş İbn Abbas (r.a), Mücahid, Sa’id bin Cübeyr, Süddi ve Ebu’l-Âliye’nin görüşüdür. Bu görüşü destekleyenlerin şahit getirdiği ayetlerden biri şudur:²¹

“Bizi Cennetten neresini dilersek konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah’a hamdolsun. (iyi) amellerde bulunanların mükâfatı ne güzel”²²

Cennet sâlih kullara ayrılan bir yerdir.²³ Çünkü cennet sadece sâlih kullar için yaratılmıştır. Ama dünya arzı hem sâlih hem sâlih olmayanlar içindir. Yine bu arz, iade (yeniden yaratmanın) peşi sıra zikredilmiştir. “İâde” den sonra yani yeniden dirilmeden sonra gelecek, bu özellikteki arz ise, ancak cennettir.²⁴

Bize göre de “arz”dan kastedilenin cennet olmasında ve bu şekilde anlaşılmasında herhangi bir problem yoktur. Bu şekilde verilen anlam doğru olabilir. Zaten cennete de sâlih kulların mirasçı olmasından daha doğal bir şey olamaz. Ama bu durum “arz” la kastedilenin dünya olarak da anlaşılmasına engel değildir. Âyette geçen “arz” la hem cennet hem de yeryüzü kastedilmiş olabilir. Çünkü sâlih olmak ve bu yönde hareket etmek zaten hem cennete hem de dünyaya mirasçı olmayı gerektirecek bir durumdur.

İkinci görüşe göre “arz” ile arz-ı mukaddes kastedilmiş, Allah bu arza²⁵ İsrailoğullarını mirasçı kılmış, bu şekilde yapmakla da onlara verdiği sözü yerine getirmiştir. Hz. Muhammed’in ümmetinin oraya sahip olacağı ifade edilmiştir.²⁶ Bu görüşlere delil olmak üzere şu âyet zikredilmiştir: *“Asırlardır hor görülüp ezilmekte olan İsrâilîoğulları halkını da, feyiz ve bereketlerle donattığımız o toprakların doğusuna ve batısına vâris kıldık...”²⁷*

Üçüncü görüşe göre buradaki “arz” ile yeryüzü kastedilmiştir. Buna göre burası dünyada mü’minlere miras olarak bırakılan yerdir. Bu, aynı zamanda Kelbi ile İbn Abbas’ın da görüşüdür.²⁸ Zemahşerî (ö. 538/1144) de bu noktadan hareketle

²⁰ Neseî, *Tefsirü’n-Neseî*, 2: 103.

²¹ Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 229; Muhammed Fâzıl İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, (Beyrut : Müessesetü’t Tarih, t.y.), 22: 118; Vehbe Zuhayli, *Tefsirü’l-Münir*, yayın yön. Mehmet Ali Seraceddin; çev. Hamdi Arslan...[ve öte.] (İstanbul: Risale, Bilimevi Basın Yay., 2007), 9: 126; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3: 135.

²² Zümer, 39/74.

²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9: 333; Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 230; el-Mahallî-es-Süyûtî, *Tefsirü’l-Celaleyn*, 2: 35; Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, (Beyrut: Daru’l-Kalem, t.y.), 2: 276-277.

²⁴ Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 230.

²⁵ Burada ifade edilen “arz”dan kasıt Kenan-Filistin bölgesinde bulunan “Arz-ı mübarek” (bereketli kılınmış topraklar) tir. Nitekim bu durum A’râf 137, Enbiyâ 71 ve 81, Sebe’ 18 âyetlerinde ortaya konulmuştur. Bunun nedeni bu topraklarda yaşayanlara maddî ve manevî birçok bereketin verilmiş olmasıdır. Yine Mâide sûresi 21. âyette Hz. İbrahim ve onun soyundan gelenlerin tebliğ ettiği mukaddes tevhid inancı nedeniyle burasına Kutsal Topraklar (arz-ı mukaddese) de denilmektedir. (Mustansır Mir, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, (İstanbul: İnkilap Yayınları, 1996), 28.

²⁶ Taberî, *Tefsirü’t-Taberî*, 16: 437; Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 230; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3: 135.

²⁷ A’râf, 7/137.

²⁸ Taberî, *Tefsirü’t-Taberî*, 16: 437; Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 230; İbn Âşûr, *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*, 17: 118;

kâfirlerin sürülmesinden sonra yeryüzüne mü'minlerin sahip olacaklarını ifade etmiştir.²⁹ Bu durumun delili olarak şu âyetler zikredilmiştir:

"Allah, içinizden iman edip sâlih amellerde bulunanlara, yemin ile va' detti ki onları yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirip (hükümran) edecek"³⁰

"Musa milletine: "Allah'tan yardım dileyin ve sabredin; yeryüzü şüphesiz Allah'ındır, kullarından dilediğini ona mirasçı kılar; sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır" dedi."³¹

"Asırlardır hor görülüp ezilmekte olan İsrâîloğulları halkını da, feyiz ve bereketlerle donattığımız o toprakların doğusuna ve batısına vâris kıldık..."³²

Ayrıca Mâtürîdî (ö. 333/944) yeryüzüne ümmeti Muhammed'in varisci olacağını düşünmenin de caiz olduğunu söylemiştir. Bu hususta ise şu hadisi zikretmiştir.³³ "Yeryüzü benim için dürüldü, ta ki onun doğu ve batı bölgelerini gördüm. Ümmetimin mülkü, yerin bana gösterilen/dürülen kısımlarına kadar ulaşacaktır."³⁴

Buna göre buradaki "arz" ile yeryüzü kastedilmiştir. Arz genel olarak yeryüzünü, özel olarak da bahsi geçen konu ve olayla ilgili yeri ve bölgeyi ifade etmektedir. Bu durumda Allah Teâla, adı geçen kitaplarda ve Kur'an'da, dünyada kötülerin ve kötülüklerin sürekli olarak var olmayacağını ortaya koymuştur. İyiliğin asıl, kötülüğün ise arızı olduğunu, hâkimiyetin eninde sonunda iyilerin eline geçeceğini haber vermiştir.³⁵

En genel itibariyle yeryüzünün hâkimiyetinin adil bir yönetimin iradesiyle sulh için de olması ve bunun da iman ve ıslah üzere istikamet sahibi olan Müslümanların eliyle gerçekleşmesidir. Allah'ta bunu iki halde ve iki ihtimal üzerine verdiği sözle doğrulamıştır.³⁶ Bunun delili de şu âyettir:

"Kadın, erkek, inanmış olarak kim iyi iş işlerse, ona hoş bir hayat yaşatacağız. Ecirlerini yaptıklarından daha güzeli ile ödeyeceğiz."³⁷ Yani bu âyete göre sâlih kimseler için hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında büyük bir mükâfat vardır. Adil bir yönetim, iman ve ıslah sahibi olmak, kişiye hem dünyada hem de ahirette bir kazanç sağlamaktadır.

Peygamberlerin sâlih insanlardan olma arzularını ve onların ahirette de sâlih insanlardan olacaklarını ifade eden âyetlerden hareketle, sâlih insan olmanın hem dünya hem de ahiret boyutu vardır diyebiliriz.³⁸ Salih insanın dünya hayatına yönelik boyutu Hz. Yusuf'un duasında ortaya konulmuştur: "Beni, sâlihler arasına

²⁹ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, thk: Muhammed Abdul-Selâm Şâhin, (Lübnan Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 3: 135.

³⁰ Nûr, 24/55.

³¹ A'râf, 7/128.

³² A'râf, 7/137.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9: 333.

³⁴ Sünen-i İbn Mace, Fiten, 9; Sünen-i Ebû Davud, Fiten, 10.

³⁵ *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3: 703-704.

³⁶ İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, 17: 118.

³⁷ Nahl, 16/97.

³⁸ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz: Ömer Dumlu, *Kur'an'ı Kerim'de Salâh Meselesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 84-87.

kat".³⁹ Ayette geçen bu durum dünya hayatına yönelik olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰ Bunun yanında peygamberler hakkında onlar "sâlihlerdendi" ifadesi ahirete yönelik bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bu hususta da şu âyeti örnek olarak verebiliriz: "Onu (Lût'u) rahmetimize kabul ettik; çünkü o, sâlihlerden idi."⁴¹ Buna göre sâlih insan cenneti kazanan kimselerden olacaktır.⁴² Bütün bunlardan hareketle diyebiliriz ki sâlih insanın hem dünya hem de ahiret boyutu vardır. Öyleyse, "arz" la kastedilenin hem dünya hem de ahiret olarak anlaşılmasında herhangi bir mahzur söz konusu değildir. Buna göre sâlih insana hem dünyada hem de ahiret hayatında bir mükâfat vardır.

Bu âyette yeryüzünün tamamı mı yoksa sadece bir kısmı mı kastedilmektedir? Kanaatimizce burada kastedilen her ikisi de olabilir. Çünkü konuyla ilgili âyetlerle birlikte düşünüldüğünde ve insanlığın tarihi serüveni göz önüne alındığında, yeryüzünün tamamının o günkü şartlarda her zaman sâlih kimselerin elinde olmadığını görürüz. Bazı zamanlarda ve bazı coğrafyalarda yeryüzündeki sâlih kimselerin hâkimiyet kurduklarını, diğer bazı vakitlerde ise bu hâkimiyetin başkalarına geçtiğini görürüz.

Bir de o zamanın şartlarında teknolojinin ileri olmadığından dünyanın tamamını hâkim olmak imkânlar açısından pek mümkün değildi. Ama günümüzle teknolojinin ilerlemesiyle birlikte dünyanın dört bir tarafına çok hızlı bir şekilde ulaşmak ve hâkimiyeti ele geçirmek mümkün olabilmektedir.

Yeryüzüne sahip olmak sâlihlerin gayretlerine bağlıdır. İyiler ne kadar aktif olurlarsa dünyaya o kadar hâkimiyet kurabilirler. Kötüler aktif, iyiler pasif olursa onlar kötüler yeryüzüne hâkim olurlar. Tarihte hep böyle olmuştur. Kim daha çok çalışmışsa o yeryüzünde hâkimiyet sağlamıştır. Nitekim bir toplumun kendini değiştirmedikçe Allah'ın o toplumu değiştirmeyeceği⁴³ ve insan için ancak çalıştığının karşılığı vardır⁴⁴ ilahi yasaları bunu gerektirmektedir.

5. Sâlih Kullar

Âyette geçen "sâlih kullar"ın kim olduğuyla ilgili birçok görüş ortaya atılmıştır. Müfessirlere göre buradaki "sâlih kullar"dan kasıt, Allah'ın emrettiği ve nehyettiği hususta, O'na isyan etmeksizin insanları uyaran ve O'na itaat etmek hususunda şeytana uymayan kimselerdir.⁴⁵ Başka bir görüşe göre "sâlih kullar" Allah'a itaat eden mü'minlerdir.⁴⁶ Diğer bir görüşe göre âyette geçen "sâlih kullar" mü'minlerin tamamı veya yeryüzünün doğusunda ve batısında zayıf bırakılanlar veya da Muhammed ümmetidir.⁴⁷ Buna göre âyetteki sâlih kullar, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) ümmetidir. Âyette, onlar için övgü ve bir müjde vardır. Ayrıca bu âyette gaybe ait bir durum sanki gerçekleşmiş gibi haber verilmiştir. Allah

³⁹ Yusuf, 12/101.

⁴⁰ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, 13: 364.

⁴¹ Enbiyâ, 21/75.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3: 124.

⁴³ Enfâl, 8/53.

⁴⁴ Necm, 53/39.

⁴⁵ Taberî, *Tefsirü't-Taberî*, 16: 434.

⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsiru Mukatil b. Süleymân*, 2: 372; Râzî, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî*, 22: 229.

⁴⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Takdim: Mahmud Abdulkadir Arnavut, (Beyrut: Daru'l-Sadr, 2004), 2: 677; Neseî, *Tefsirü'n-Neseî*, 2: 103.

Teâlâ bu ümmete yeryüzünün doğusunu ve batısını yani tamamını vereceğini haber vermiştir.⁴⁸

Sâlih insanların nitelikleri Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: “Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar sâlihlerdendir.”⁴⁹

Kur'an'da sâlih insan ile ilgili âyetlerden yola çıkarak sâlih insanın tanımını şöyle yapabiliriz: Sâlih insan hayırdan yarışan, Allah yolunda infak eden, sâlih (iyi) amel işleyen, Allah'ın emrettiği işleri hakkıyla yerine getirmeye çalışan, yasaklarından sakınan, bir bilinç durumu olan tövbeyi ihmal etmeyen, dua eden, yardımını Allah'tan bekleyen kişidir. Aynı zamanda o, toplum tarafından kabul gören, kazandığı güzel davranışlarıyla hayatını bütünleştiren, düzenden ve barıştan yana olan, işinde ehliyetli ve liyakatli, insanlığın mutluluğu ve huzuru için çalışan kimsedir.⁵⁰ Kısaca salih insan, dinî ve ahlâkî bakımdan iyi ve güzel davranışlara sahip olan kişidir.⁵¹ Bütün insanlığı iyi yönde değiştirip dönüştürme ve yeryüzünü ıslah etme çabası da iyi ve güzel davranışlar kapsamına girmektedir.

Bu âyette Allah Teâlâ, sâlih kullar için yazıp takdir buyurduğu dünya ve âhiretteki mutluluğu haber vermekte, bunun yanında onların dünya ve âhirette “arz” a mirasçı olacaklarını bildirmektedir.⁵² Kâfirlerin sürülmesinden sonra mü'minler yeryüzüne mirasçı olur. Bu Yüce Allah'ın dinini aziz ve ona bağlı olan kimseleri galip kılacağına dair bir vaattir.⁵³ Yani yeryüzüne ancak iyi kullar mirasçı olur. Yeryüzü kendi üzerinde fitne, fesat çıkaranlardan alınır, bu işe layık, halifelğe ehliyetli ve liyakatli olan, Allah'a hakkıyla kulluk edenlere verilir. Milletlerin ve devletlerin uzunca yaşama sırrı, dürüst olma prensibine dayanır; bozuk olanların yaşama hakkı yoktur. Nitekim Firavun ve diğer zorbalarmın boğulma ve yok olmaları hep bu ilkeye göre gerçekleşmiştir. Zebur'da da bu kanun belirtilmiş ve ahir zamanda Hz. Muhammed'in ümmetinin mirasçılığına işaret edilmiştir.⁵⁴ Buna göre yaşama hakkı sâlih olmaya ve ehliyete bağlıdır. Bu özelliklerden mahrum olan milletler hâkimiyetlerini ve varlıklarını yitirirler. Onların yerlerine de başka milletler gelir.⁵⁵ Bütün sâlih kimseler için bu durum geneldir.⁵⁶

Bu âyette sâlihlerin, dünya ve ahiret saadetini elde edecekleri, bunun yanında, dünyada yeryüzüne, ahirette de cennet yurduna varis olacakları müjdelenmektedir.⁵⁷ Çünkü ilahi kitaplarda ifade edilen öğütler insanlığın yararına olan nasihatlerdir. Bir bütün olarak düşünüldüğünde bunlar, toplumu kötü ahlaktan korur, yüceltir, onları sâlih ve birbirini seven, birbirine bağlı bir toplum yapar. Ahlaken iyi olan, birbirini seven sâlih kişilerin oluşturduğu toplum başarılı

⁴⁸ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mehdi Haseni Şazeli İbn Acibe, *el-Bahrü'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, thk: Ömer Ahmed er-Ravi, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 6: 155.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/114.

⁵⁰ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Sâlih İnsan*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016), 41.

⁵¹ Mustafa Çağrı, “Sâlih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 2009), 36: 31.

⁵² İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, 9: 456.

⁵³ Ebi Suûd, *Tefsiru Ebî's-Suûd*, 3: 732.

⁵⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (y.y: Eser Neşriyat, 1979), 5: 3373.

⁵⁵ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, (İstanbul: Elif Ofset, 1984), 2: 597.

⁵⁶ Mahallî-Süyûtî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, 2: 35.

⁵⁷ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'm Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), 5: 528; Zuhaylî, *Tefsirü'l-Münir*, 9: 126.

olur ve zafere ulaşıp arza hâkim olur.⁵⁸ “Ayrıca bu âyette mü’minlerin, sonunda zafere ulaşacakları, dünyanın bir kısmına hâkim olacakları müjdesinin yanında ahirette cennete girecekleri müjdesi de saklıdır.”⁵⁹

Nitekim Muhammed İkbâl (1877-1938) ulusların çöküş ve yıkılış sürecinde en etkin gücün güçlü kişilik ve benlik sahibi bireyler yetiştirmek olduğunu şöyle ifade eder: “Bir ulusta çöküş ve yıkılış güçlerine karşı yegâne güç, güçlü kişilik ve benlik sahibi bireyler yetiştirmektir. Ancak böyle kişiler hayatın derinliğine dalıp özünü bulabilirler. Bunlar gözümüzün önüne öyle ölçü ve standartlar getirirler ki, bunların ışığında, çevremizin hiçbir zaman değişmez mahiyette olmadığını ve yeniden gözden geçirilip düzeltilmesi gerektiği gerçeğini anlamaya başlarız.”⁶⁰ İkbâl bunu sadece ulusların çöküş ve yıkılış dönemi olarak ifade etse de aslında onların kuruluş ve yükseliş dönemlerinde de güçlü kişilikler ve benlik sahibi insanlar devletlerin kuruluşunda ve ulusların yükselişinde çok önemli bir roller üstlenmektedirler.

Allah Teâlâ, adı geçen kitaplarda ve Kur'an'da, dünyada kötülerin ve kötülüğün sürekli olarak payidar olamayacağını; iyiliğin asıl, kötülüğün ise arızî olduğunu, hâkimiyetin eninde sonunda iyilerin eline geçmesinin mukadder bulunduğunu haber vermiştir.⁶¹ Yeryüzünde fesat çıkaranların belirli bir süre hâkimiyetlerini sürdürseler de sürekli olarak yaşama hakkı yoktur. Firavun ve diğer zorbalara bunun bir göstergesidir.

Buna göre Enbiyâ sûresi 105. âyet, aynı zamanda İslâm dininin dünya hayatı ve buranın imar edilmesi hususundaki iyimserliğini ifade etmekte, yeryüzüne vâris ve hâkim olacağı bildirilenlerin sâlihler olduğunu haber vermektedir. Bu durum Kur'an'ın bir âyetinde açıkça ifade edilmekte, aynı zamanda bu âyetin işaretiyle, hem “Zebur” hem de “zikir” de yeryüzüne sâlih kimselerin mirasçı olacağı haber verilmektedir.

Tarihe bakıldığında kitap ehli olan milletlerle diğerleri arasında meydana gelen sürtüşmede sonunda kitap ehli galip gelmiştir. Diğer yandan kitap ehli olanların içinde önce Yahudiler galebe çalmış, sonra Hristiyanlar, daha sonra Müslümanlar üstün gelmişlerdir. Kur'an'da geçen bu âyette de haber verildiği üzere, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra yeryüzünün mirası, tevhit inancıyla mü’min ve sâlih ameller işleyen bu ümmete nasip olacaktır. Yeryüzü, putçuluk ve ayrılıktan, isyan ve anlaşmazlıktan korunarak en güzel işleri yapmaya gayret gösteren ve bu yolda çalışacak olan Allah'ın sâlih kullarına ait olacaktır.⁶²

Yukarıda ifade edilen hususa biraz aykırı olarak sosyolojik bir gerçek olarak ortaya konulabilecek durum, yeryüzünde hâkimiyetin zaman zaman bir kesimden diğer bir kesime geçmesidir. Nitekim bu bağlamda ele alacağımız bir âyette, yeryüzünde günlerin insanlar arasında deveren edeceği, yani döndürüleceği ifade edilir: “ ... وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ ... İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle)

⁵⁸ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 5: 528.

⁵⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 5: 528.

⁶⁰ Muhammed İkbâl, *İslâmda Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev: N. Ahmet Asrar, (İstanbul, Birleşik yayıncılık, t.y), 206.

⁶¹ *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, haz. Hayreddin Karaman vd, 3: 703.

⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 3373-3374.

döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.)”⁶³ Âyette geçen “el-Müdavele”, sırasıyla evire çevire dövmek anlamına gelen “el-mu’âvera” gibidir. Âyette günler anlamındaki الأيام kelimesi ile zafer ve galibiyet zamanları kastedilmektedir. İbare ise, “bunu insanlar arasında döndürürüz” anlamında olup zaferin yönünü bazen şunlardan yana bazen de bunlardan yana çeviririz demektir.⁶⁴ Yani Allah Teâla, bu âyetteki “o günler” tabirini şaşırtıcı olan bütün olayların günlerine işaret etmek için kullanmıştır. Cenab-ı Hak, bu günlerin insanlar arasında dönüp dolaştığını, bazen insanın lehine, bazen de insanın aleyhine olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵

Kaffal’e göre المدالوة kelimesi, bir şeyi bir kimseden başka bir kimseye nakletmek anlamına gelmektedir. الدنيا دول ifadesi ise bu dünyanın, bir toplumdaki başka bir topluma, ondan da daha başka bir topluma geçmesi anlamında kullanılmaktadır. Buna göre âyetten anlaşılan şudur: Dünyanın günleri insanlar arasında dönüp dolaşmaktadır. Onun ne sevinci ne tasası devamlı değildir. Bir gün, kişinin kendisi için sevinç, düşmanı içinse keder olurken, başka bir günse bunun aksi olabilir. Dünyanın hiçbir durumu ve hali aynı kalmaz, hiçbir eseri de daimi ve kalıcı olmaz.⁶⁶ Âyetin Uhud Savaşı’ndan⁶⁷ bahsettiğini müfessirler ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkarak Uhud Savaşı’nda başlangıçta Müslümanlar galip olmaya daha yakındı. Ne zaman ki okçular kendilerine verilen görevi ihmal edip yerlerini terk ettiler o zaman mağlubiyet gerçekleşti. Aynı şekilde bütün işler bu şekilde düşünülebilir. Görevini hakkıyla yerine getirmemek savaşın kaybedilmesine neden oluyorsa işini güzel şekilde yapmamakta mağlubiyete yani, âyette ifade edilen günlerin deveran etmesine, lehine olan bir durumun aleyhe dönmesine neden olmaktadır. Bedir Savaşı’nda Müslümanlar üzerlerine düşen görevi bihakkın yerine

⁶³ Âl-i İmrân, 3/140.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1: 410-411.

⁶⁵ Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 9: 15.

⁶⁶ Râzî, *Tefsirü’l-Fahri’r-Râzî*, 9: 16.

⁶⁷ Savaşa adını veren Uhud dağı Medine’nin kuzeyinde Mescid-i Nebevî’ye yaklaşık 5 km. mesafededir. Uhud Savaşı Hicri 3. Yılda miladi 624 tarihinde meydana gelmişti. Uhud savaşı üç aşamalı olarak meydana geldi. Birinci aşamada Müslümanlar kendilerinde beş kat daha güçlü olan Mekke ordusunu bozguna uğrattılar. İkinci aşamada Hz. Peygamber’in emirlerini yerine getirmeyen Ayneyn tepesindeki okçuların, düşmanın bozguna uğradığını görünce ganimetten mahrum kalmamak için yerlerini terk etmeleri neticesinde savaşın Müslümanlar aleyhine dönmesidir. Üçüncü aşamada ise Müslümanların Hz. Peygamber’in çağrısı üzerine toparlanmaları, Uhud dağına çekilmeleri ve düşmana karşı savunma yapmalarıdır. Ebû Sufyân savaşa meydanından ayrılmadan önce mağaraya sığınan Müslümanlara yaklaşarak onlara şunu sormuştur: “Muhammed yaşıyor mu?” Rasulullah bu suale bir mukabelede bulunulmamasını tembih etti. Ebu Sufyân devamında “Ebu Bekr yaşıyor mu, Ömer hayatta mı?” vs. Müslümanlardan hiçbir cevap alamaması üzerine şunları söyledi: “Tabî bütün onlar öldüler. Putumuz Hubel’e hamd ü senalar olsun!” bunun üzerine Hz. Ömer daha fazla sessiz kalamadı ve “Yalan söyledin Allah’ın düşmanı! Saydıklarının hepsi sağdır ve buradadır” diyerek onun sözlerine karşılık verdi. Ebû Sufyân, Ömer’in sesini tanımış ve Rasulullah’ın da hayatta olduğunu öğrenmiş ve hatta Hz. Peygamber’in kendisini dinlediğini hissetmişti. Bu durum üzerine Ebû Sufyân bu günlerin insanlar arasında gidip gelen bir durum olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur. “Savaş sırayladır; bu gün, bir başka güne bedeldir. Uhud Bedir’in öcüdür.” demiştir. Bundan sonra Hz. Ömer, “Evet ama eşit değiliz, zira bizim ölülerimiz cennette, sizin ölüleriniz cehennemdedir” demiştir. Bu konuda bakınız: Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2009), 376-400; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, (Ankara: İmaj, 2003), 1: 233-238; Muhammed Hamidullah, Casim Avcı, “Uhud Gazvesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 54-57; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, (Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995), 246-250.

getirdiler ve savaşta galip geldiler. Fakat Uhud Savaşı'nda bir kısım kimselerin vazifelerini yerine getirmemeleri çok kötü sonuçlara neden oldu.

Burada sadece bir olay üzerinden hareket edilip bir yargıya gidilmesi doğru bir yaklaşım olmaz. Fakat bireysel olaylardan hareket ederek belli genellemelere varılabilir. Bu genellemelere göre işi güzel ve doğru yapmak başarıyı getirirken, işi savsaklamak veya yapılması gereken görevi ihmal etmek mağlubiyete neden olmaktadır.

Bireysel anlamda sorumlulukların yerine getirilmesi topluma ve daha sonra devletin gelişmesine ve ilerlemesine vesile olur. Bunun neticesinde de devlet daim olur ve mülkleri de çok olur.⁶⁸ Buna göre devletin varlığını tamamlayan ve onu güzelleştiren husus iyi ve güzel olan şeylerdir. Çünkü devletin, onu tamamlayan unsurlardan eksik olarak var olması organları olmayan bir insanın durumu gibidir.⁶⁹

Enbiya sûresi Mekke'de bir sûredir. Mekke'nin o zamanki durumu düşünüldüğünde, mü'minler az bir topluluk olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Herhangi bir devletten bahsedilmesi mümkün değildi. Mekke döneminde muhtemelen mü'minler yeryüzüne hâkim olmak gibi bir hedefi belki de hayal dahi edemiyorlardı. Çünkü şartlar ve durumlar bunu imkânsız kılıyordu. Buna rağmen âyetin sadece bir şehre veya bir bölgeye değil arza sahip olunacağını ifade etmiş olması, mü'minler açısından yeni bir ufuk ortaya koymuş ve geleceğin çok farklı olacağı onlara müjdelenmiştir. Âyetin ortaya koyduğu perspektif çerçevesinde onlar için yeni bir hedef konulmuştur.

Sâlih kimseler, ilk zamanlar zafere ulaşıp yeryüzüne egemen olmamışlardı. Fakat bazı araştırmacıların buradan yola çıkarak sâlih kimselerin yeryüzüne hâkim olacağı şeklindeki görüşleri gerçekçi ve de kabul edilebilir. Allah'ın adaleti gereği, hayır ve dayanışma yolunu tutan sâlih kullar muhakkak bir gün başarıya ulaşacaktır. Allah onları yeryüzünü hâkim kılacaktır. Ayrıca âyette yer alan ifadeden, bunun yeryüzünün tamamında gerçekleşmesi beklenmeyebilir. Nitekim Hz. Peygamber zamanında Arap yarımadasında, daha sonra da Raşid halifeler döneminde ve en nihâyetinde yeryüzünün doğusunda ve batısında Müslümanlar büyük bir alana sahip olmuşlardır. Bu da Allah'ın sâlih kullara verdiği va'dini yerine getirmiş olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Yani tarihe bakıldığında bu ümmet sâlih vasfını elde ettiğinde İran ve Rum diyarlarına hâkim olmuş yeryüzünün birçok arazisine varis olmuştur. Fakat daha sonra sâlih olma özelliğini kaybettiğinde ellerindeki birçok memleketleri terk etmek durumunda kalmıştır.⁷¹

⁶⁸ Mülk ile devlet arasında fark vardır. Mülk, üzerine sahip olunan şeyin genişliğini ifade eder. Devlet ise, bir kavimden bir kavme sirayet eden halin intikali anlamını gelmektedir. Dûlet ise devlet sayesinde elde edilen maldır. Toplum, bu malı bir müddet birisinde bir müddet diğerinde olmak üzere aralarında dolaştırıp durur. (Ebû Hilâl el-Askerî, *Arab Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*, (el-Furûq fi'l-Luğa), ter: Veysel Akdoğan, (İstanbul: İşaret, 2013), 273).

⁶⁹ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun Hadramî, *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, (Ankara: Yeni Şafak, 2004), 1: 194.

⁷⁰ M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis: Nüzul sırasına göre Kur'an tefsiri*, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 4: 157.

⁷¹ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, (İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1966), 9: 3490.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim "arz" a sâlih kimselerin hâkim olacağını genel bir kural olarak ortaya koymaktadır. Bunun nasıl, ne zaman ve ne şekilde gerçekleşeceği tam olarak âyette ortaya konulmamıştır. Fakat Kur'an'da geçen bir kısım âyetlerle birlikte bu durum değerlendirildiğinde yeryüzüne mutlaka sâlih kimseler mirasçı olacaklardır. Çünkü kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacak,⁷² inananlar Allah'ın dinine yardım ettikleri takdirde, O da onlara yardım edecek ve ayaklarını savaşta sabit kılacaktır.⁷³

Âyette geçen "arz" dan kasıt hem cennet ve yeryüzü olabilir. "Arz" ile cennetin kastedilmesinde ve bu şekilde anlaşılmasında herhangi bir problem söz konusu değildir. Zaten cennete de sâlih kulların mirasçı olmasından daha doğal bir şey olamaz. Ama bu durum "arz" la kastedilenin dünya olarak da anlaşılmasına engel değildir. Çünkü sâlih olmak ve bu yönde hareket etmek zaten hem cennete hem de dünyaya mirasçı olmayı gerektirecek bir durumdur. Buna göre âyette geçen "arz" la hem cennet hem de yeryüzü kastedilmiştir diyebiliriz.

Yeryüzüne hâkim olmak meselesi sadece bir döneme hasredilebilecek bir husus değildir. Zaten sâlih olmak potansiyel olarak yeryüzü hâkimiyetini temin eden bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü sâlih insan, işini doğru dürüst yapan, liyakat sahibi, bütün insanlığı iyi yönde değiştirip dönüştürme ve yeryüzünü islah etme çabası olan kimsedir. İşin doğru dürüst yapılması, sorumlulukların yerine getirilmesi başarıyı beraberinde getirecektir. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal alanda geçerlidir. Bu, insanın ilk yaratılışından günümüze hatta kıyamete kadar değişmeyen ve değişmeyecek bir ölçüdür. İşini doğru dürüst yapmak, yeryüzünü islah etme gayreti içerisinde olmak ve bu yönde çabalamak dünyada bir başarı ve mutluluğu getirirken ahirette de insanın kazançlı çıkmasına vesile olur.

Âyette de ortaya konulduğu üzere arza yani yeryüzüne sahip olmak sâlih olma şartına bağlanmıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde yeryüzünün tamamına veya bir kısmına mirasçı olma sâlih olmakla alakalı bir durumdur. Sosyolojik olarak, çalışan, üreten, işinde disiplinli olanlar, bunu ahlakıyla da süsleyen insanlar ve toplumlar yeryüzünün hâkimi olurlar. İşini en güzel şekilde yapan, ehliyet ve liyakat sahibi kimseler eninde sonunda mutlaka bir başarı elde ederler ve arza mirasçı olurlar. Bireysel ve toplumsal olarak sorumluluklarını yerine getirmeyen ve toplumu ayakta tutan hususlara dikkat etmeyen milletler, belli bir süre yeryüzüne hâkim olsa da bu durum süreklilik arz etmez. Bu milletler kişilerin işlerini güzel bir şekilde yapmalarından dolayı bir müddet sonra yıkımla karşı karşıya kalırlar.

Yeryüzüne mirasçı olma durumu değişen bir olgudur. Kim şartları yerine getiriyor, çalışıyor, çabalyor ve gayret gösteriyorsa yeryüzü hâkimiyeti onun eline geçecektir. Çünkü insan için ancak çalıştığının karşılığı vardır.⁷⁴ Kâinatı ihata eden âdetullah kanunları, inanan veya inananmayan hiçbir kimseyi ayırt etmeden herkesi kapsar. Yani inanan kimseyi kapsadığı gibi kâfir kimseyi de kapsar. Buna göre de kim işini düzgün bir şekilde ve hakkıyla yapıyorsa yeryüzünün hâkimi o olur.

⁷² Saff, 61/8.

⁷³ Muhammed, 47/7.

⁷⁴ Necm, 53/39.

Kur'an bir ideali bizzat ortaya koyarak yeryüzünde Müslümanların bu amaç uğrunda çalışmasını istemektedir. Aksi düşünülüp bu âyetin sadece ahirete yönelik olduğunu söylemek Müslümanları tembelliğe ve vurdumduymazlığa iter. Ayrıca Müslümanlara bir hedef ve ufuk konulmamış olur. Mademki yeryüzüne Allah'ın sâlih kulları sahip olacaktır öyleyse temel hedef sâlih insan yetiştirmek ve bunun sayısını çoğaltmak olmalıdır. Salih insanlardan oluşan bir toplumun temel dinamikleri ve sosyal yapısı sağlam olur.

Ayrıca Peygamberlerin sâlih insanlardan olma temennilerini ve onların ahirette de sâlih insanlardan olacaklarını ifade eden âyetlerden hareketle diyebiliriz ki Kur'an'da, sâlih olmanın hem dünya hem de ahiret boyutu vardır. Bu noktadan hareketle ele aldığımız Enbiyâ sûresinin 105. âyetinde de salih insanın "arz" a sahip olmasında hem dünya hem de ahiret boyutu mevcuttur. Buna göre sâlih kimseler "arz" a yani ahirette cennete dünya hayatında ise yeryüzüne mirasçı olacaklardır.

Kaynakça

Altuntaş, Abdurrahman, *Kur'an'da Sâlih İnsan*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Takdim: Mahmud Abdulkadir Arnavut, Beyrut: Daru'l-Sadr, 2004.

Mustafa Çağrı, "Sâlih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları 2009.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, Elif Ofset, 1984.

Derveze, M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadis: Nüzul sırasına göre Kur'an tefsiri*, çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Dumlu, Ömer, *Kur'ân'ı Kerîm'de Salâh Meselesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbn el-Eş'as, *Sunenu Ebî Davud* (nşr. Muhammed Ali es-Seyyid), Mısır 1338/1969.

Ebû Hilâl el-Askerî, *Arab Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*, (el-Furûq f'l-Luğa), ter: Veysel Akdoğan, İstanbul: İşaret, 2013.

Ebû Suûd b. Mehmed El-İmâdî, *Tefsîru Ebî's-Suûd=İrşad-ı Aklî Selim ila Mezay-ı Kitabî'l-Kerîm*, thk: Abdulkadir Ahmed A'tâ, Riyad: Mektebetü'r-Riyadî'l-Hadis, 1997.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: meal-tefsir*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, -5. Bs.- İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, Ankara: İmaj, 2003.

Hamidullah, Muhammed-Avcı, Casim, "Uhud Gazvesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara: Yeni Çizgi Yayınları, 1995.

Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah-İnsan, çev: Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.

İbn Acibe, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Mehdi Haseni Şazeli, *el-Bahrü'l-Medid fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecid*, thk: Ömer Ahmed er-Ravi, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

İbn Âşûr, Muhammed Fâzıl, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Beyrut: Müessesetü't Tarih, t.y.

İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed Hadramî, *Mukaddime*, çev: Halil Kendir, Ankara, Yeni Şafak, 2004.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 2009.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, thk: Mustafa es-Seyyid Muhammed... [ve öte.]. -Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türaş, 2000/1421.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenu İbn Mace*, thk. Muhammed Mustafa A'zami, Şeriketü't-Tibaati'l-Arabiyye, Riyad, 1983.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadr, 2011.

İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev: N. Ahmet Asrar, İstanbul, Birleşik yayıncılık, t.y.

İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Ahmed Hâlefullah, Mısır: Mektebetü'l-Encülü'l-Mısriyye, t.y.

Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir, haz. Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Mahallî, Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî-Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tefsirü'l-Celaleyn*, İstanbul, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, t.y.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Murat Sülün, müracaa Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.

Mir, Mustansır, *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İstanbul: İnkilab Yayınları, 1996.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, thk: Ahmed Ferid, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmî, 2003.

Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsirü'n-Nesefî*, thk: Zekeriyya Umayrat, Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

Paçacı, Mehmet, "Müslümanların Gelecek Tasavvuru", VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar __14-15 Mayıs 2005 / Yozgat, 2006.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî=Mefatihü'l-Gayb = Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.

Sâbûnî, Muhammed Alî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrut: Daru'l-Kalem, t.y.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsirü't-Taberi = Câmiü'l-Beyân an Te'vili ayi'l-Kur'an*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003/1424.

Vehbi, Konyalı Mehmed , *Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1966.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Levh-i Mahfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27/151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, y.y: Eser Neşriyat, 1979.

Zebîdî, Ebü'l-Feyd es-Seyyid Murtaza, *Tacü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kamus*, thk: Abdulalim Tahavi, Kuveyt: Türesi'l-Arabi, 1987.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut: Darü's-Sadr, 2009/1430.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, thk: Muhammed Abdul-Selâm Şâhin, Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.

Zuhaylî, Vehbe , *Tefsirü'l-Münir*, yayın yön. Mehmet Ali Seraceddin; çev. Hamdi Arslan...[ve öte.], İstanbul: Risale, Bilimevi Basın Yay., 2007.